

HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI METİNLERDE TUGKUREŠŠAR

TUGKUREŠŠAR IN THE HITTITE CUNEIFORM TEXTS

Hasan TUNCER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 03.12.2019

Kabul: 21.02.2020

Article Info

Received: December 03, 2019

Accepted: February 21, 2020

Özet

İnsanoğlu tarihin en eski devirlerinden beri, giyinme ihtiyacı hissetmiştir. Öncelikle dış dünyadan korunma amaçlı olan bu ihtiyaç, zaman içerisinde kişinin yaşadığı toplum, bulunduğu coğrafya, inanç sistemi vs. gibi etkenlerle şekillenmiştir. Toplumlar geliştikçe, kıyafetler de değişim ve gelişme göstermiştir. Zamanla basit kıyafetlerin yerini, daha süslü ve renkli kıyafetler almış; dokuma, bir zanaat dalı olarak toplumlarda kendine yer bulmuştur. Diğer toplumlarda olduğu gibi, Hitit ülkesinde de dokuma alanında uzmanlaşmış kimseler bulunmaktadır. Hititçe çivi yazılı belgelerde birçok kıyafet türü karşımıza çıkmaktadır. Bu dokuma türlerinden birisi TUGkureššar'dır. TUGkureššar, bir kadın giysisidir. Bu durum, Hititçe çivi yazılı belgelerde açıkça ortaya konulmuştur. TUGkureššar, Hititçe belgelerde birçok farklı metinde karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hitit, TUGkureššar, Dokuma, Giysi, Çivi yazısı.

Abstract

People have felt the need to put on clothes from the ancient eras on. This need is shaped in time due to facts as the society that the person lives in, the geography that they live in and belief systems even if the basic reason was the protection from outer environment at first. As the societies evolved, clothes changed and improved. More colorful and ornate clothes replaced simple clothes in time, weaving found its place as a handcraft in society. In Hittite land, people specialized in weaving existed like in other lands. In Hittite cuneiform documents, a number of clothing items are

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, hasan.tuncer01@hotmail.com

encountered. One of these weaving item is ^{TÚG}kureššar. ^{TÚG}kureššar is a piece of woman clothing, which is clearly put forward in Hittite cuneiform documents. ^{TÚG}kureššar is encountered in a lot of different Hittite documents.

Key Words: Hittite, ^{TÚG}kureššar, Weaving, Dress, Cuneiform.

Giriş

M.Ö. 2. bin yılda Anadolu’da yaşamış olan ve Anadolu tarihinde çok önemli bir yeri bulunan Hititler ile ilgili bilgilere, onların bıraktıkları Hititçe çivi yazılı tabletler aracılığıyla ulaşmaktayız. Elbette çivi yazılı metinlerden başka, arkeolojik kazılar sonucu elde edilen diğer buluntular, Hititlerin miras olarak bıraktıkları kaya anıtları ve diğer benzeri eserler sayesinde de Hititler hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bütün bu belgeler, Hititlerin siyasi, dini, ekonomik, kültürel vs. tarihleri ile ilgili bilgilere ulaşmamızı ve yeni fikirler ortaya koymamızı sağlamaktadır. Hititçe çivi yazılı belgeler, şüphesiz Hititlerle ilgili en çok bilgiyi veren kaynaklardır. Bu belgelerdeki farklı türden metinlerde, ^{TÚG}kureššar kelimesinin geçtiği birçok belge de yer almaktadır. Bu çalışmadaki amacımız, ^{TÚG}kureššar kelimesinin geçtiği metinlerde, onun nasıl kullanıldığı hakkında çeşitli fikirleri ortaya koymaktır. Farklı türden metinler üzerinden örneklemeler yapılarak, ^{TÚG}kureššar’ın bir giysi olarak ne tür alanlarda kullanıldığını makalemizde belirtmeye çalışacağız. Bu fikirleri sunarken, temel dayanağımız Hititçe çivi yazılı belgeler olacaktır.

^{TÚG}kureššar Kelimesinin Anlamı

^{TÚG}kureššar kelimesinin anlamı ile ilgili, birçok yazar çeşitli fikirler sunmuştur. Sommer-Ehelolf, bu kelimeyi “baş bandı” olarak tanımlamıştır.¹ Friedrich, “kadın başörtüsü” olarak tercüme etmiştir.² Oettinger de, “başörtüsü” anlamını kullanmıştır.³ Kronasser, “kadınların başı için örtü” anlamını ortaya koymuştur.⁴ Tischler, “kadınlar tarafından giyilen bir kıyafet parçası” ve “yere serilmiş kumaş” olarak tanımlamıştır.⁵ Ünal, “kadının

¹ Ferdinand Sommer-Hans Ehelolf, “Das Hethitische Ritual des Papanikri Von Komana (KBo V 1:Bo 2001)”, *Boğazköi Studien 10*, Leipzig 1924, s. 86.

² Johannes Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952, s. 117.

³ Norbert Oettinger, *Die Stammbildung des Hethitischen Verbuns*, Nürnberg 1979, s. 120.

⁴ Heinz Kronasser, *Etymologie Der Hethitischen Sprache*, Band 1, Wiesbaden 1966, s. 262.

⁵ Johann Tischler, *Hethitisches Etymologisches Glossar*, Teil I a-k, Innsbruck 1983, s. 646.

başörtüsü, polos, yazma” anlamlarını belirtmiştir.⁶ Puhvel, “bir kumaşın parçası, kumaşın uzunluğu veya genişliği, kadının başörtüsü” olarak tanımlamıştır.⁷

Goetze, ^{TÚG}kureššar ile ilgili olarak en ayrıntılı açıklamalardan birisini yapmıştır. Goetze’ye göre, ^{TÚG}kureššar kadınların karakteristik bir giysisidir. Yine Goetze, ^{TÚG}kureššar’ın bir baş giysisi olduğunun bilindiğini de belirtmiştir. Goetze’ye göre, kadınlar ve özellikle kraliçe, baştan aşağıya doğru, elbisenin alt uçlarına kadar uzanan ve klasik arkeologların “polos” diye adlandırdığı şeyi giyerler. Erkekler ve özellikle de kral tarafından da benzeri bir şal giyilir. Bu sadece başa takılı değildir. Omuzların etrafına pelerin gibi sarılmıştır. Bu örtü veya şal “kureššar” olarak tanımlanmalıdır.⁸ Hoffner, konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Hoffner’e göre, ^{TÚG}NÍG.MUNUS ve ^{TÚG}kureššar kelimeleri birbirlerine benzerdir. Bu kelimeler, aynı anlamı ifade etmektedir. Çünkü KBo 6 34 numaralı metinde önce ^{TÚG}NÍG.MUNUS ile ^{GIŠ}hulali ve ^{GIŠ}hueša -kadma özgül eşyalar olarak- birlikte kullanılmış; aynı metnin 50 ve 53. satırları arasında ise, ^{TÚG}kureššar ile ^{GIŠ}hulali ve ^{GIŠ}hueša birlikte kullanılmıştır. Bu bağlamdan yola çıkan Hoffner, ^{TÚG}NÍG.MUNUS ve ^{TÚG}kureššar denklemini, bu örneğe dayanarak ifade etmiştir. Yine Hoffner, Urşu metninde geçen “kuleššar” kelimesi ile “kureššar” kelimeleri arasındaki yakınlığa da dikkat çekmiştir. Güterbock tarafından “kadın davranışı” şeklinde bir anlam yüklenen “kuleššar” kelimesi, Hoffner’e göre “kureššar” ile aynıdır. Aradaki yazım farkının nedeni ise, Hititçe çivi yazılı metinlerdeki “l” ve “r” ünsüzlerinin fonetik açıdan değişime uğramasıdır.⁹

^{TÚG}kureššar Kelimesinin Çeşitli Metinlerde Kullanımı

^{TÚG}kureššar birçok farklı türden metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, bunlarla ilgili farklı örneklere değinip, ^{TÚG}kureššar’ın Hititçe çivi yazılı belgelerdeki kullanımlarını değerlendireceğiz.

⁶ Ahmet Ünal, *Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Vol.I A-M, Hamburg 2007, s. 368.

⁷ Jaan Puhvel, *Hittite Etymological Dictionary*, Vol.4, Berlin 1997, s. 262.

⁸ Albrecht Goetze, “The Priestly of the Hittite King”, *Journal of Cuneiform Studies* 1, 1947, s. 178.

⁹ Harry H. Hoffner, “Symbols for Masculinity and Femininity: Their Use in Ancient Near Eastern Sympathetic Magic Rituals”, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 85, No. 3, 1966, s. 331.

^{TÚG}kureššar, KBo 6 34 numaralı bir askeri yemin metninde karşımıza çıkmaktadır. Belgenin ilgili kısmı şöyledir:

42 nu ^{TÚG}MUNUS ^{GIŠ}ḫu-la-ali ^{GIŠ}ḫu-e-ša-an-na

43 ú-da-an-zi nu GI-an du-ḡa-ar-na-an-zi

44 nu-uš-ma-aš kiš-an te-ši ki-i-ḡa ku-it ^ÚUL-ḡa

45 ^{ŠA}MUNUS ^{TÚG}NÍG.LAM^{MEŠ} nu-ḡa-ra-aš li-in-ki-ia ḡar-ú-e-ni

46 na-aš-ta ku-iš ku-u-uš ^{NI-IŠ}DINGIR^{LIM} šar-ri-iz-zi

47 nu-ḡa-kán ^{A-NA}LUGAL MUNUS.LUGAL DUMU^{MEŠ} LUGAL
ḡUL-lu

48 tak-ki-iš-zi na-an ki-e ^{NI-IŠ}DINGIR^{LIM} LÚ-an MUNUS-an

49 i-en-du tu-uz(-zi)-uš-šu-uš MUNUS^{MEŠ}-uš i-en-du

50 nu-uš MUNUS-li ḡa-aš-ša-an-du nu-uš-ma(-aš)-ša-an ^{TÚG}ku-ri-eš-šar

51 ši-ia-an-du ^{GIŠ}BAN^{HLA} GI^{HLA} ^{GIŠ}TUKUL^{HLA}

52 ^{I-NA}QA-TI-ŠÚ-NU du-ḡa-ar-na-an-du

53 nu-uš-ma-aš-kán ^{GIŠ}ḫu-la-ali ^{GIŠ}ḫu-u-e-ša-an-na

54 (^{I-NA}QA-TI-ŠU-NU ti-(an-du)

Metnin çevirisinde, kadın elbisesi, kirman ve örekenin getirilip, bir ok kırılmasından sonra, şu sözler söylenir: “⁴⁴Bu nedir? Kadın ⁴⁵tören/festival giysisi değil mi? Onu, yemin töreni için bulunduruyoruz. ⁴⁶Kim bu yeminleri bozarsa; ⁴⁷krala, kraliçeye ve prenlere bir kötülük yapmaya ⁴⁸kalkırsa, o kişiyi bu yeminler erkek iken ⁴⁹kadın yapsın. Onun ordularını da kadın haline dönüştürsün. ⁵⁰Onları kadın gibi giydiresinler ve onlara başörtüsü ⁵¹taksınlar, onların oklarını ve silahlarını ⁵²ellerinde kırsınlar ⁵³⁻⁵⁴ve onların ellerine kirman ve öreke versinler!”¹⁰

Yukarıdaki metinde, kadın giysisi olan ^{TÚG}kureššar’ın, krala, kraliçeye ve prenlere bir kötülük yapılması halinde, askerlere giydirileceği

¹⁰ Norbert Oettinger, *Die Militärischen Eide der Hethiter*, Studien zu den Boğazköy-Texten, Wiesbaden 1976, s. 10-11; Johannes Friedrich, “Der Hethitische Soldateneid”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, Band 35/Heft 3, 1924, s. 166; Belkıs Dinçol, *Hitit Metinlerinde Geçen Baş ve Ayak Kıyafetleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s. 81-82.

belirtilmiştir. Eğer askerler yeminlerini bozarlarsa, onlar kadın gibi giydirilecek ve başörtüsü takacaklardır. Yine askerlerin ok ve silahları ellerinden alınıp, onlara kadınların kullandıkları kirman ve öreke verilecektir. Metinde askerlere ^{TÚG}kureššar'ın giydirilmesi onları aşağılayıcı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, askerler yeminlerini bozarlarsa, onlara verilecek bir ceza niteliğindedir. Onların kadın gibi görünmeleri ve kadın malzemelerini kullanmaları, onlara bir hakaret veya onları toplum içerisinde küçük düşürücü bir olay olarak düşünülmelidir.

KUB 15 35 numaralı metin, Niniveli İstar ile ilgili bir ritüel metnidir. Bu metin, düşmana bir lanet metnidir. Burada ^{TÚG}kureššar kullanılarak düşman birliklerinin erkekliğinin ve askeri yeteneklerinin yok edilmesi amaçlanmıştır.¹¹ Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi şöyledir:

51 na-aš-ta A-NA LÚ^{MEŠ} ar-ha LÚ.NITÁ-tar tar-hu-i-la-tar

52 ha-ad-du-la-tar ma-a-al-la ^{GIŠ}TUKUL^{HI.A} ^{GIŠ}BAN^{HI.A}
^{GIŠ}KAK.Ú.TAG.GA^{HI.A}

53 GÍR da-a na-at I-NA ^{URU}Hat-ti ú-da a-pí-da-aš-ma-kán ŠU-i

54 ŠA MUNUS^{TI} ^{GIŠ}ḫu-u-la-li ^{GIŠ}ḫu-i-ša-an-na da-a-i

55nu-uš MUNUS-ni-li ú-e-eš-ši-ai nu-uš-ma-aš-kán ^{TÚG}ku-re-eš-šar ša-a-i

56 nu-uš-ma-aš-kán tu-e-el aš-šu-ul ar-ḫa da-a

“Sonra erkeklerden erkekliğini, üreme yetisini ve sağlığını alın. Onlardan silahlarını alın. Onlardan yaylarını, oklarını ve hançerlerini alıp, Hatti ülkesine getirin. O erkeklerin ellerine kirman ve öreke verin. Onları kadın gibi giydirin. Başlarına başörtüsü takın. İyilikleri onlardan uzaklaştırın.”¹²

Bir önceki metne benzer bir şekilde, bu metinde de, bir kadın giysisi olan ^{TÚG}kureššar'ın erkeklere giydirilmesi ifade ediliyor. Nasıl ki, bir erkeğin elinden üreme gücünün, erkekliğinin ve sağlığının alınması olumsuz bir durum ise, ^{TÚG}kureššar'ın erkeğe giydirilmesi de onun için olumsuz ve

¹¹ Matteo Vigo, “Textiles and Textile Tools in Hittite Ritual Praxis. An Overview”, *Textiles in Ritual and Cultic Practices in the Ancient Near East from the Third to the First Millennium BC*, Eds. Salvatore Gaspa-Matteo Vigo, Münster 2019, s. 120.

¹² Ilse Wegner, *Gestalt und Kult der Istar-Šawuška in Kleinasien*, Hurritologische Studien III, Alter Orient und Alter Testament, Band 36, 1981, s. 59.

küçük düşürücü bir durumdur. Bunun yanında, yine ^{GIŞ}hüeša yani kirman ve ^{GIŞ}hulali yani örekenin de, ^{TÜG}kureššar ile birlikte birer kadın eşyası olarak kullanıldığını görmekteyiz.

KUB 24 13 numaralı metninde, ^{TÜG}kureššar'ın bir şeyi "silmek" veya "temizlemek" için kullanıldığını görmekteyiz. Büyücü, ^{TÜG}kureššar yardımı ile kötülüğü ve büyüü vücuttan sildiğini belirtmiştir. Bu ritüel metni, Allaituraḫi ritüeli ile ilgilidir. Bu metinde büyücü kadın, "felç (?), ağız tutukluğu, göz bulutu (göz kararması)" gibi hastalıklara maruz kalan kişinin üzerindeki büyüü vekil heykel yardımıyla baştan aşağı silmeye çalışmıştır. Ve büyüün "büyücünün kötü sözleri"nden kaynaklandığını belirtmiştir.¹³ Metnin transkripsiyonu ve çevirisi şu şekildedir:

23 ^{MUNUS}ŠU.GI te-ez-zi an-šu-na-ták-kán NÍ.TE-za

24 HUL-lu ud-da-a-ar al-wa-an-za-tar i-e-eš-šar-ra

25 an-šu-n(a-ták-k)án al-wa-an-za-tar iš-ša-ašḫa-lu-ki-it

26 SAG.DU-a(š ^{TÜG})^Gku-re-eš-ni-it SAG.DU-aš te-e-da-ni-it

27 IGI^{HLA}-aš x(...) x-it an-šu-ták-kán^{UZU}GAB!-az ti-it-ta-za

28 al-wa-an-z(é-n)a-ašku-it HUL-lu ut-tar e-eš-ši-iš-ta¹⁴

23-24 Büyücü kadın (şöyle) konuşur: "Senin bedeninden kötü sözleri, büyüü ve kanı sildim,

25-26 ağzın emriyle başın kureššar giysisi ile, başın saçı ile gözün (...) ile büyüü sildim.

27-28 Büyücünün yerine getirdiği kötü sözleri göğüsten, göğüs usundan sildim..."¹⁵

KBo 5 1 numaralı metin, Papanikri ritüeli ile ilgilidir. Bu metnin Vs.I, 51 numaralı satırında ^{TÜG}kureššar sözcüğü kullanılmıştır. Metnin transkripsiyonu ve tercümesi şöyledir:

48 ne-ku-uz me-ḫur-ma ši-na-ap-ši-ia-aš-še-er

¹³ Kurtuluş Kıymet, "Hititler'de Karşı Büyü", *3rd International Conference on the Changing World and Social Research*, Roma 2017, s. 407.

¹⁴ Volkert Haas-Ilse Wegner, *Die Ritüale Der Beschwörerinnen* ^{SAL}ŠU.GI, Teil 1: Die Texte, Band 5, Roma 1988, s. 110-111.

¹⁵ Kıymet, a.g.m., s. 407.

49 2 še-ḫi-el-li-iš-ki-uš pa-a-i ŠA še-ḫi-el-li-iš-ki-ma

50 ME-EL-QÍ-ZU ki-iš-ša-an 2 ^{SÍG}ki-iš-ri

51 4 ^{TÚG}ku-ri-eš-šar 2 tar-pa-a-la-aš SÍG SA₅ 2 tar-pa-a-la-aš SÍG
ZA.GÌN

52 2 GÌN KÙ.BABBAR 2 za-ap-za-ga-i-ia na-at še-er

“Ancak geceleri şınapši-evinin temizliği için 2 şehelliški-kabı ve 2 şehelliški ayini yapılır. Bir şehelliški-kabı/ayini için gerekli malzemeler aşağıdaki gibidir: 2 adet kišri-yün, 4 adet başörtüsü, 2 adet kırmızı tarpala-yün, 2 adet mavi tarpala-yün, 2 sekel gümüş, 2 adet cam-kase?....”¹⁶

Yukarıda verilen metinde, bir şehelliški-kabı kullanıldığı için, bu ayin, ritüelde kullanılan kabın ismini almıştır. Ayini gerçekleştirmek için kullanılan malzemelerin arasında ^{TÚG}kureššar da bulunmaktadır. Bazı metinlerde giysiler birden fazla olabilmektedir. Örneğin, bu metinde ^{TÚG}kureššar 4 adet olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna benzer bir şekilde, KBo 11 5 numaralı Muwalanni ritüelinde de ^{TÚG}kureššar 4 adet olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷

KBo 14 86 numaralı metin, Kuliwišna'nın Fırtına tanrısı ile ilgilidir. Bir çağırma ritüeli olan bu belgede, ^{TÚG}kureššar “serilmek” amacıyla kullanılmıştır. Öyle ki, Kuliwišna'nın Fırtına tanrısı yürüdüğünde, yollara yağ ve bal serpilmiş ve tanrılara yollar açılması için ^{TÚG}kureššar serilmiştir. Böylece tanrının ayağına herhangi bir çalılık ve taş değmemesi amaçlanmıştır. Tanrının bu şekilde daha düzgün bir yolda ilerleyeceğine inanılmıştır.¹⁸

KBo 15 34 numaralı metin, bir çağırma ritüelidir. ^{TÚG}kureššar burada da “serilerek” veya “sarkıtılarak” kullanılmıştır. Yine bu metinde de, ^{TÚG}kureššar vasıtasıyla tanrılara yollar açılmıştır. Metnin ilgili kısmında, GÍŠBANŠUR AD.KID yani “hasırdan yapılmış kurban masası” üzerine

¹⁶ Rita Straub, *Reinigungstituale aus Kizzuwatna Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte*, Berlin 2006, s. 288-297; Sommer-Ehelolf, a.g.m., s. 4-5.

¹⁷ René Lebrun, “Rituals de Muwalanni, À Manuzziya:CTH 703”, *Hethitica 13*, Ed. René Lebrun, Louvain 1996, s. 47.

¹⁸ Vigo, a.g.m., s. 125.

uzatılan ^{TÜG}kureššar aracılığıyla, bal, şarap ve yağ serpilerek oluşturulan yollar uzanmıştır.¹⁹

KBo 12 126 numaralı belge, Arzawalı kadın Allı ile ilgilidir. Bu ritüel metninde Allı, büyüye maruz kalan kişiyi büyüden nasıl kurtaracağını belirttiikten sonra, ^{TÜG}kureššar giyen kadınlardan bahsetmiştir. Metinde ilgili kısım, ^{TÜG}ku-ri-eš-na-an-te-eš şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu kelime “başörtüsü örtmüş/giymiş” anlamını ifade etmektedir.²⁰

Metnin tercümesi şu şekildedir: “Arzawalı kadın Allı şöyle (söyler): Eğer bir adam büyülenmişse şöyle yaparım: 5 adet kilden heykel (figürin), içinden ikisi erkektir. Kurša’yı taşırlar ve diller onun içindedir; 3 kadın, onlar kureššar giysisi giyerler. Kilden bir kap, kilden dillerle doludur. Kilden bir eşek, onu taşır; kürek, dilden bir tırmık, 3 adet kilden küçük kap ve 3 adet kapağı herhangi bir yere aynı şekilde yerleştirir.”²¹

Arzawalı kadın Allı ile ilgili yine KBo 12 126 numaralı ritüel metninde, ^{TÜG}kureššar’ın kadının başına örtülmesi vasıtasıyla büyüden kurtulmak ve büyüü sahibine geri iletmek amaçlanmıştır. Metinde Arzawalı kadın Allı, Güneş tanrısına “elin güneş tanrısı” şeklinde özel bir sıfat yüklemiştir. Ardından ritüel malzemelerini düzenledikten sonra, kil bir heykelciği güneş tanrısına tutarak ritüeli uygulamıştır.²² Büyüyü uygulayan eğer bir erkek ise, o erkeğin büyüü sırtında taşıdığı ve onu geri alması; ancak eğer büyüü uygulayan bir kadınsa, o büyüün, kadına başörtüsü olması ve kadının başında durması belirtilmiştir. Ardından ise kadının büyüü geri alması söylenmiştir.²³

17 (na-a)t (-ši) ^{TÜG}ku-ri-eš-šar e-eš-du na-at-ša-an I-NA SAG.DU-ŠU ši-ia-an ħar-du

17 o ona başörtüsü olsun ve o onun başında dursun.²⁴

¹⁹ José Virgilio Garcia Trabazo, *Textos Religiosos Hititas, Biblioteca de Ciencias Biblicas y Orientales 6*, Madrid 2002, s. 578-579.

²⁰ Kronasser, a.g.e., s. 477.

²¹ Kıymet, a.g.m., s. 405.

²² Charles W. Steitler, *The Solar Deities of Bronze Age Anatolia Studies in Texts of the Early Hittite Kingdom*, Wiesbaden 2017, s. 333.

²³ Onofrio Carruba, *Per Una Grammatica Ittita Towards a Hittite Grammar*, Pavia 1992, s. 51.

²⁴ Liane Jakob-Rost, *Das Ritual der Malli aus Arzawa gegen Behexung (KUB XXIV 9+)*, Heilderberg 1972, s. 22-23.

Yukarıdaki belgede, ^{TÚG}kureššar'ın öncelikle kadınlar için kullanılan bir nesne olduğu açıkça belirtilmiştir. Çünkü metinde “eğer onu bir erkek yaptıysa” ve “eğer onu bir kadın yaptıysa” şeklinde tabirler geçmektedir. Ve kadına yapılacak uygulama olarak, ona başörtüsü giydirilmesi belirtilmiştir. Kadının başına takılan bir giysi olarak ^{TÚG}kureššar, bu metinde bir anlamda aracı rolündedir. Büyünün, büyüü yapan kadına yeniden yüklenmesi, ^{TÚG}kureššar ile sağlanacaktır. Böylelikle, büyüye maruz kalan kişi, büyüden ve onun olumsuz etkilerinden ^{TÚG}kureššar vasıtasıyla kurtulacaktır. Hititlerde, ritüelin gerçekleşmesi esnasında dokuma malzemelerinin kullanılması, Hititçe çivi yazılı belgelerde –buradaki belge gibi- birçok yerde karşımıza çıkmaktadır.

KUB 27 49 numaralı bir ritüel metninde, ^{TÚG}kureššar'ın, Huwaššanalli kadınları tarafından ekmekten yapılan bir kişinin başı ve yüzü için bir “gelinin başından alındığını” görmekteyiz:

17 na-aš-ta A-NA ^{MUNUS}É.GI₄.A

18 I ^{TÚG}ku-ri-eš-šar I ^{TÚG} ZA.GÌN ^{URUDU}Z(I.K)IN.BAR^{HLA} IŠ-TU
SAG.DU-ŠU

19 ar-ha da-an-zi

17 gelinin başından

18 bir başörtüsünü, bir mavi örtüyü ve iğneleri

19 alırlar.²⁵

Yukarıdaki metnin devamında, ekmekten yapılan temsili kişinin başı, benzer bir şekilde –bir gelin gibi- kıyafetlerle süslenir. Ardından Huwaššanalli kadınları, gelin gibi süslenen –temsili- kişinin başındaki ^{TÚG}kureššar'ın içine aynı iğneleri itmişlerdir. Sonrasında ise, onu tanrının başı olarak ilan etmişlerdir.²⁶

Bu metinde, ^{TÚG}kureššar'ın bir “duvak” gibi kullanıldığını söyleyebiliriz. Çünkü burada ^{TÚG}kureššar, bir gelinin başında bulunmaktadır. Temsili kişinin, bir gelin gibi süslenmesi ve başında yine ^{TÚG}kureššar bulunması da metinde ^{TÚG}kureššar'ın “duvak” gibi kullanıldığı fikrini daha

²⁵ Dinçol, *a.g.e.*, s. 83.

²⁶ Jacqueline Marie Pringle, *Hittite Kingship and Marriage. A Study Based on the Cuneiform Texts from 2nd Millennium Boğazköy*, London 1993, s. 152.

açık bir hale getirmektedir. Ayrıca gelinin başından, ^{TÚG}kureššar ile birlikte mavi bir örtü de alınmıştır. Bu iki örtünün, gelinin başında birlikte kullanımı da söz konusudur. Yine ^{TÚG}kureššar'ın, iğnelerin yardımıyla gelinin başına tutturulduğunu (ya da gelinin başında takılı olduğunu) da metinden öğrenmekteyiz.

KUB 7 41 numaralı metin, temizlikle alakalı bir ritüeldir. Bu belgede, ^{TÚG}kureššar'ın “yere serilerek” kullanıldığını görmekteyiz. Metnin ilgili kısmı şöyledir:

13 ^{TÚG}k)u-ri-eš-šar da-ga-a-an hu-u-it-ti-ia-zi

14 -)ša-an ^{TÚG}ku-ri-eš-ni i-ia-an-na-i na-aš-kán an-da pa-iz-zi

13 (Sonra) yere başörtüsünü serer.

14 başörtüsünün üzerinde yürür ve içeri girer.²⁷

Yukarıdaki metinde ^{TÚG}kureššar yere serilmiş ve onun üzerinde yürünmüştür. Bazı yazarların ^{TÚG}kureššar kelimesinin anlamı ile ilgili, onu “yere serilen bir kumaş” olarak tanımlamalarının sebebi de, ^{TÚG}kureššar'ın bu şekilde kullanımındır.

KBo 21 34 numaralı metin, Lawazantiya'dan Tešup ve Hepat festivalleri ile ilgilidir. Bu metinde ^{TÚG}kureššar'ın “bir şeye bağlanarak” kullanıldığını görmekteyiz. Metinde ^{TÚG}kureššar, Hepat'ın heykeline bağlanmış, kral tarafından tutulmuş ve ardından tapınağa götürülmüştür. Sonra tapınak kapısı kilitlenmiştir.²⁸

KBo 15 31 numaralı bir çağırma ritüelinin transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:

33 ... na-aš IŠ-TU SÍG SA₅

34 hu-ut-tu-ul-li-it ^{TÚG}ku-ri-iš-ni-it-ta hu-it-ti-ya-zi

35 ŠA Á^{MUŠEN}-ia pár-ta-a-u-ni-it ú-i-ya-an(-zi)

“... .O, kırmızı yün, bir tutam yün ve bir başörtüsü ile (bir tanrı) çizer. Ağlayan bir kartal kanadı ile...”

²⁷ Heinrich Otten, “Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Boğazköy” *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, Vol. 54/1, 1961, s. 122-123.

²⁸ René Lebrun, “Textes Religieux Hittites de la fin de l'empire”, *Hethitica 2*, Eds. Guy Jucquois- René Lebrun, Louvain 1977, s. 119-127.

Bu ritüelde, diğer nesnelere birlikte kartal kanadı veya canlı bir kartal kullanılır. Buradaki amaç, bu objeleri kullanarak tanrıları çağırma. Yine bunun dışında, başka birinin üzerinde, kartalın kanadını veya tüyünü sallamak suretiyle, onu kötülüklerden arındırmak amaçlanmaktadır. Bu ritüelde kanat, bütün hayvanı temsil eder. Kırmızı yün ve ^{TÜG}kureššar, kartal kanadı ile birlikte kullanılmıştır. Kizzuwatna kökenli olan bu ritüel, ana tanrıçalar ve Gulšeš tanrılarını çağırma ayinidir.²⁹

Düşman ülkelerinin tanrıları için de çağırma ritüelleri düzenlenmektedir. KUB 7 60 numaralı metin buna örnek teşkil eden belgelerden birisidir. Bu metinde, ^{TÜG}kureššar tanrılara giden yolları açmak, onlara bir yol oluşturmak için kullanılmıştır. Bu ritüel gerçekleştirilirken ^{TÜG}kureššar ile birlikte çeşitli renklerdeki bezler, yağ, bal, şarap gibi diğer ritüel malzemeleri de kullanılmıştır.³⁰

VBoT 24 numaralı Anniwijani ritüelinde de, ^{TÜG}kureššar kelimesinin çeşitli kullanımlarını görmekteyiz. Metinden, ^{TÜG}kureššar'ın öncelikle bir masa ile birlikte sayıldığı öğrenilmekteyiz. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi şöyledir:

9 na-an NINDA-an i-ya-mi I ^{GIŠ}BANŠUR I ^{TÜG}ku-ri-eš-šar

10 ga-la-ak-tar pár-hu-e-na-aš ŠA DINGIR^{LIM}

11 nam-ma A-NA UDU^{HI.A} iš-tar-na pa-i-mi nu-kán ku-iš

12 ^{UDU}i-ya-an-za IGI^[HI]-A-wa ^{DUTU}-i ne-an-za

13 nu-uš-ši-kán ^{SÍG}hu-ut-tu-ul-li hu-u-ut-ti-ya-mi

9 Ve onu bir ekmek haline getiririm. 1 masa, 1 *kureššar*-kumaşı(başörtüsü),

10 tanrının *galaktar* ve *parhuena*'sı (mevcuttur).

11 Ayrıca koyun (sürüsü)ne giderim.

12 Ve gözlerini güneşe çeviren bir koyunu (tutup)

²⁹ Billie John Collins, *The Representation of Wild Animals in Hittite Texts*, 1989, s. 121.

³⁰ Volkert Haas, *Materia Magica et Medica Hethitica, Ein Beitrag zu Heilkunde im Alten Orient*, Vol.II, Berlin 2003, s. 625-626; Giuseppe F. Del Monte, "The Hittite Herem", *Memoriae Igor M. Diakonoff, Babel und Bibel 2 Annual of Near Ancient Near Eastern, Old Testament, and Semitic Studies*, Eds. L. Kogan-N. Koslova-S. Loesov-S. Tishchenko, Winona Lake 2005, s. 29-41.

13 bir tutam yün yolarım.³¹

Aynı metnin devamında, ^{TÚG}kureššar'ın “asılan/sarkıtılan” bir nesne olarak kullanıldığını görmekteyiz. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:

- 21 na-aš-ta ^{GIŠ}BANŠUR I-NA É.ŠA an-da te-iḫ-ḫi
 22 na-aš-ta ^{TÚG}ku-ri-eš-šar kat-ta kán-ga-aḫ-ḫi
 23 še-ir-ma-aš-ša-an NINDA ERÍN.MEŠ ^{NINDA}ḫa-gi-eš-šar
 24 ^{NINDA}šar-li-in-na te-iḫ-ḫi
 21 Sonra masayı evin içine yerleştireceğim.
 22 Başörtüsünü (onun üzerine) asacağım/sarkıtacağım.
 23 Ve üzerine asker ekmeğini, ekmek parçasını/ısırığını?,
 24 şarli-ekmeğini koyacağım.³²

Metinde ^{TÚG}kureššar'ın kullanımı, bir “masa örtüsü”nü andırmaktadır. İlgili kısımda, her ne kadar asılacak/sarkıtılacak tabiri kullanılsa da, evin içerisine yerleştirilen masanın üzerine serilmesi anlamı daha uygundur. Öyle ki; ^{TÚG}kureššar'ın üzerine çeşitli ekmekler konulacaktır.

KUB 58 83 numaralı metin, bir kraliyet çiftine karşı suç işlenmesi üzerine uygulanan ritüeldir. Bu ritüelde, kraliyet çiftinin olumsuz durumdan arındırılması için yapılan ritüel uygulamaları yer almaktadır. Metnin ilgili kısmının transkripsiyonu ve tercümesi şöyledir:

- 16 [(GIM-an-m)]a-kán LUGAL MUNUS.LUGAL ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR-aš
 17 [(ḫa-ar-ap-pa-an-t)]e-eš pa-ra-a ú-ḫa-a-an-zi nu 2 TA-PAL
 KÁ.GAL!^{TIM}
 18 [(ku-e ^{GIŠ}ḫa-a)]t-tal-ke-eš-na-aš i-ia-an-ta nu 1 ^{NU-TI}ŠA LUGAL
 19 [(Ú 1 ^{NU-TI}Š)]A MUNUS.LUGAL na-aš-ta ku-e-da-aš-ša
 20 [(A-NA KÁ.GAL^{TIM})] 1 ^{TÚG}ku-še-eš-šar kat-ta-an ar-ḫa ḫu-it-ti-ia-an

³¹ Rukiye Akdoğan, “Dini İçerikli Yeni Hitit Tablet Parçaları”, *Belleten*, c. 88, S. 296, Ankara 2019, s. 6.

³² Daliah Bawanypeck, *Die Rituale der Auguren*, Heilderberg 2005, s. 60-61; Edgar H. Sturtevant, *A Hittite Chrestomathy*, Philadelphia 1935, s.112-113.

“Ama kral ve kraliçe yıkanıp çadırdan çıkar çıkmaz, alıçtan yapılmış iki kapı zaten hazırlanmıştır. (Bunlardan) biri kral diğeri ise kraliçe (içindir). Her kapının altına bir başörtüsü gerilir.”³³

Yukarıdaki metinde öncelikle “başörtüsü” kelimesinin ^{TÚG}kušeššar şeklinde kullanıldığını görmekteyiz. Metinden, kral ve kraliçe çifti için, onlar çadırdan çıkar çıkmaz iki adet kapı hazırlandığını öğrenmekteyiz. Bunlardan birisi kral, diğeri ise kraliçe içindir. Ardından bu kapıların altına ^{TÚG}kureššar giysisinin “uzatıldığını/gerildiğini” görmekteyiz. Metinde ^{TÚG}kureššar bir ritüel sahnesinde kullanılmıştır.

KUB 39 51 numaralı metin, Hitit ölüm ritüelleri ile ilgilidir. Bu metinde de, ^{TÚG}kureššar’ın “serildiğini/uzatıldığını” görmekteyiz. Bu metinde ^{TÚG}kureššar’ın kullanılmasındaki amaç, ölü adamın ruhu için bir yol oluşturmaktır.³⁴

KUB 30 26 numaralı metin, Zelliya’nın tıbbi ritüelleri ile ilgilidir. Metne göre, eğer bir kişi, Tanrıça İşhara’dan etkilenirse ve İşhara-hastalığına yakalanırsa, o ölmektedir. Ve bunun ardından Kurkanza kentinden olan adam Zelliya, ölümler için yaptığı şeyleri belirtmiştir. Zelliya’nın ritüel için kullandığı malzemeler arasında ^{TÚG}kureššar BABBAR da bulunmaktadır.³⁵ Bu metinde başörtüsü, “beyaz” renkte karşımıza çıkmaktadır.

^{TÚG}kureššar, KUB 10 91 numaralı metinde, çeşitli renklerle karşımıza çıkmıştır. Bu metin, bir festival metnidir. Bu metinde ^{TÚG}kureššar’ın “araca/faytona bağlandığını” görmekteyiz. Metnin transkripsiyonu ve tercümesi şu şekildedir:

1 nu-kán DINGIR^{MEŠ} ħu-u-ma-an-du-uš ũa-tar-n(a-aĥ-ĥ)a-an-zi

2 I-NA UD.4^{KAM} ma-a-an lu-kat-ta GIŠ ħu-lu-ga-an-ni-iš-ma ú-nu-ũa-an-(za)

3 PA-NI É DINGIR^{LIM} ka-ru-ú ar-ta 3 ^{TÚG}ku-re-eš-šar 1 BABBAR 1 SA₅ 1 ZA.GİN

³³ Maciej Popko, “Weitere Fragmente zu CTH 418”, *Altorientalische Forschungen*, Band 18, Heft 1, Ed. Horst Klengel, Berlin 1991, s. 46-50.

³⁴ Alexei Kassian- Andrej Korolevt-Andrej Sidel’tsev, *Hittite Funerary Ritual Šalliš Waštaiš, Alter Orient und Altes Testament*, Band 288, Münster 2002, s. 730-731.

³⁵ Cornelia Burde, *Hethitische medizinische Texte*, Studien zu den Boğazköy-Texten, Wiesbaden 1974, s. 15; Heinrich Otten, *Hethitische Totenrituale*, Studien zu den Boğazköy-Texten, Berlin 1958, s. 100-103.

4 an-da ta-ru-up-pa-an-zi na-at-kán ^{GIŠ}hu-lu-ga-an-ni ha-ma-an-kán-zi
 5 na-aš-ta DINGIR^{LUM} IŠ-TU DINGIR^{LIM} pa-ra-a ú-da-an-zi
 6 na-an-kán ^{GIŠ}hu-lu-ga-an-ni

*“Ve tüm tanrılara sorulur: Ve 4. gün aydınlandığında, süslü araba zaten tapınağın önündedir. Adam bir beyaz, bir kırmızı ve bir mavi olmak üzere 3 (adet) başörtüsünü (birbirine) bağlar(örer) ve onları arabaya bağlar. Ve sonra tanrıyı tapınaktan çıkarır ve onu arabaya koyarsınız.....”*³⁶

Yukarıdaki metinde 4. gün geldiğinde arabanın/faytonun çoktan tapınağın önüne yerleştirilmiş olduğunu, biri beyaz, biri kırmızı ve diğeri mavi olan 3 tane ^{TÚG}kureššar’ın önce birbirlerine bağlandıkları ve ardından da arabaya/faytona bağlandığını ve tanrının tapınaktan çıkarılıp arabaya yerleştirildiğini öğrenmekteyiz. Burada üç farklı renkte olan ^{TÚG}kureššar’ın önce birbirine ardından da tanrı için hazırlanmış olan araca bağlanması, bize ^{TÚG}kureššar’ın “aracı süslemek” için kullanıldığını düşündürmektedir.

KUB 20 1 numaralı metinde ^{TÚG}kureššar BABBAR(beyaz) ve SA₅(kırmızı) ile karşımıza çıkmaktadır. Yine FGH 4 numaralı metnin 7. satırında, ^{TÚG}kureššar SIG₇.SIG₇(sarı-yeşil) renginde metindeki yerini alır. KBo 12 106 numaralı metinde ise, 3 adet ^{TÚG}kureššar’ın BABBAR(beyaz), GE₆(siyah) ve SA₅(kırmızı)renklerinde olduğunu görmekteyiz.

Yukarıda ^{TÚG}kureššar’ın çeşitli renklerde yer aldığı metinlere bakacak olursak, ^{TÚG}kureššar giysisinin kırmızı, siyah, mavi, sarı-yeşil, beyaz gibi birçok farklı renkte karşımıza çıktığını görebiliriz.

Hitit envanter metinlerinde de ^{TÚG}kureššar’ın geçtiği yerler bulunmaktadır. KUB 42 53 ve KBo 18 181 numaralı belgeler buna birer örnek oluşturmaktadır. Bu metinlerde de diğer envanter malzemeleri arasında ^{TÚG}kureššar sayılmıştır.

Söz konusu bu kelimeyi bazen ^{TÚG}determinatifi kullanılmadan da görebilmekteyiz. Örneğin KUB 39 46 numaralı metnin 6. satırında “.....)-kán ku-re-eš-šar ^{GIŠ}....” şeklinde geçmektedir.

³⁶ Julia Elicker, “KUB 10.91 (CTH 669)”, *Anatolica et Indogermanica Studia Linguistica in Honorem Johannis Tischler Septuagenarii Dedicata*, Eds. Henning Marquardt-Silvio Reichmuth-José Virgilio Garcia Trabazo, Innsbruck 2016, s. 63-65.

Sonuç

Hititçe çivi yazılı birçok belgede karşımıza çıkan TÚGkureššar sözcüğü, farklı türden metinlerde ve farklı şekillerde kullanımı ile göze çarpmaktadır. TÚGkureššar, her şeyden önce bir kadın giysisidir. Bu durumu metinlerde açık bir şekilde görmekteyiz. Yukarıda incelediğimiz metinlerde, TÚGkureššar'ın erkeğe veya askerlere giydirilmesi durumu da, normal şartlarda gerçekleşen bir durum değil; o kimselere verilen bir ceza niteliğindedir.

TÚGkureššar kelimesi ile ilgili olarak önemli bir durum, bu giysinin bir baş giysisi olmasıdır. Yine incelediğimiz metinlerde, TÚGkureššar'ın kadınların başına takıldığı açıkça belirtilmiştir. Öyle ki, Hititçe çivi yazılı metinlerde birçok kıyafet türü vardır. Bu kıyafetlerin hangisinin baş, hangisinin ayak için olduğu ve vücudun tam olarak hangi kısmına giyildiği her zaman bilinmemektedir. Bu yüzden bazı kıyafet türleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmak ve açıklamalar yapmak zor bir hal almaktadır. Ancak TÚGkureššar'ın baş kıyafeti olduğu açıkça ortadadır. TÚGkureššar'ın farklı türden kullanımlarının olması, onun bir baş kıyafeti olmadığı anlamına gelmemektedir.

Ritüel ve festival gibi metinlerde TÚGkureššar giysisinin “asılarak”, “uzatılarak”, “serilerek”, “bağlanarak” gibi birçok şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum, TÚGkureššar'ın bir ritüel ve festival malzemesi olduğunu göstermektedir. Herhangi bir şeye “bağlanan” TÚGkureššar, süs olarak kullanılmış olabilir. Herhangi bir yere “uzatılan” veya “serilen” TÚGkureššar ise, tanrılara ve ruhlara giden yolların bir başlangıç noktası rolündedir. Olay, başlama anında TÚGkureššar yardımı ile amacına ulaşabilmektedir. Ve yine TÚGkureššar'ın kullanımı ile tanrıların daha iyi bir şekilde ve daha rahat yollardan ulaşımı amaçlanmıştır. Ayağa taş ve çalılık gibi benzeri şeylerin batmaması için TÚGkureššar ile birlikte şarap, bal ve yağ gibi malzemeler de kullanılmıştır.

Hititçe çivi yazılı metinlerde “dokumacılar”³⁷ bulunmaktadır. Bu kişiler, dokumacılık sektörü ile o dönemin şartlarında profesyonel olarak ilgilenen kimselerdir. Yine Hititçe çivi yazılı belgeler aracılığıyla birkaç dokuma ürününe özel dokumacıların da bulunduğunu bilmekteyiz. Ancak

³⁷ Dokumacılar ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Turgut Yiğit, “Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.17, S.2, 2002, s. 79-84.

^{TÜG}kureššar giysisini özel olarak dokuyan veya üreten bir dokumacı belgelerde karşımıza çıkmamıştır.

Hititçe çivi yazılı belgelerde birçok renk türü karşımıza çıkmaktadır. ^{TÜG}kureššar giysisinin de belgelerde çeşitli renklerde kullanımını görmekteyiz. Ve yine “başörtüsü örtmüş” tabiri de metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Bahsettiğimiz bütün örnekleri değerlendirdiğimizde, birçok farklı renkte olan ve kadınların başına takılı olduğu metinlerde özellikle vurgulanan ^{TÜG}kureššar’ın, kadınların günlük bir baş giysisi olduğunu söyleyebiliriz.. Sonuç olarak, ^{TÜG}kureššar, kadınların gündelik yaşamlarında kullandıkları, kadınları yansıtan ve onlara özgü olan bir kıyafet türü olarak Hitit dünyasındaki yerini almış olabilir.

Kaynakça

- Akdoğan, Rukiye, “Dini İçerikli Yeni Hitit Tablet Parçaları”, *Belleten*, c. 88, S. 296, Ankara 2019, s. 1-30.
- Bawanyeck, Daliah, *Die Rituale der Auguren*, Heilderberg 2005, s. 60-61; Edgar H. Sturtevant, *A Hittite Chrestomathy*, Philadelphia 1935.
- Burde, Cornelia, *Hethitische medizinische Texte*, Studien zu den Boğazköy-Texten, Wiesbaden 1974.
- Carruba, Onofrio, *Per Una Grammatica Ittita Towards a Hittite Grammar*, Pavia 1992.
- Collins, Billie John, *The Representation of Wild Animals in Hittite Texts*, 1989.
- Del Monte, Giuseppe F., “The Hittite Herem”, *Memoriae Igor M. Diakonoff, Babel und Bibel 2 Annual of Near Ancient Near Eastern, Old Testament, and Semitic Studies*, Eds. L. Kogan-N. Koslova-S. Loesov-S. Tishchenko, Winona Lake 2005, s. 21-45.
- Dinçol, Belkıs *Hitit Metinlerinde Geçen Baş ve Ayak Kıyafetleri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991.
- Elicker, Julia, “KUB 10.91 (CTH 669)”, *Anatolica et Indogermanica Studia Linguistica in Honorem Johannis Tischler Septuagenarii Dedicata*, Eds. Henning Marquardt-Silvio Reichmuth-José Virgilio Garcia Trabazo, Innsbruck 2016, s. 63-73.
- Friedrich, Johannes, “Der Hethitische Soldateneid”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Arcäologie*, Band 35/Heft 3, 1924, s. 161-191.
- Friedrich, Johannes, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952.

- Goetze, Albrecht “The Priestly of the Hittite King”, *Journal of Cuneiform Studies 1*, 1947, s. 176-185.
- Haas, Volkert-Wegner, Ilse, *Die Ritüale Der Beschwörerinnen* ^{SALŠU.GI}, Teil 1: Die Texte, Band 5, Roma 1988.
- Haas, Volkert, *Materia Magica et Medica Hethitica, Ein Beitrag zu Heilkunde im Alten Orient*, Vol.II, Berlin 2003.
- Hoffner, Harry H, “Symbols for Masculinity and Femininity: Their Use in Ancient Near Eastern Sympathetic Magic Rituals”, *Journal of Biblical Literature*, Vol. 85, No. 3, 1966, 331, s. 326-334.
- Kassian, Alexei-Korolevt, Andrej-Sidel'tsev, Andrej, *Hittite Funerary Ritual Šalliš Waštaiš, Alter Orient und Altes Testament*, Band 288, Münster 2002.
- Kıymet, Kurtuluş, “Hititler’de Karşı Büyü”, *3rd International Conference on the Changing World and Social Research*, Roma 2017, s. 400-412.
- Kronasser, Heinz, *Etymologie Der Hethitischen Sprache*, Band 1, Wiesbaden 1966.
- Lebrun, René, “Rituals de Muwalanni, À Manuzziya:CTH 703”, *Hethitica 13*, Ed. René Lebrun, Louvain 1996, s. 39-64.
- Lebrun, René, “Textes Religieux Hittites de la fin de l’empire”, *Hethitica 2*, Eds. Guy Jucquois- René Lebrun, Louvain 1977, s. 93-153.
- Oettinger, Norbert, *Die Stammbildung des hethitischen Verbuns*, Nürnberg 1979.
- Oettinger, Norbert, *Die Militärischen Eide der Hethiter*, Studien zu den Boğazköy-Texten, Wiesbaden 1976.
- Otten, Heinrich, “Eine Beschwörung der Unterirdischen aus Boğazköy” *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, Vol. 54/1, 1961, s. 114-157.
- Otten, Heinrich, *Hethitische Totenrituale*, Studien zu den Boğazköy-Texten, Berlin 1958.
- Popko, Maciej, “Weitere Fragmente zu CTH 418”, *Altorientalische Forschungen*, Band 18, Heft 1, Ed. Horst Klengel, Berlin 1991, s. 44-53.
- Pringle, Jacqueline Marie, *Hittite Kingship and Marriage. A Study Based on the Cuneiform Texts from 2nd Millennium Boğazköy*, London 1993.
- Puhvel, Jaan *Hittite Etymological Dictionary*, Vol.4, Berlin 1997.
- Jakob-Rost, Liane, *Das Ritual der Malli aus Arzawa gegen Behexung (KUB XXIV 9+)*, Heilderberg 1972,
- Sommer, Ferdinand-Ehelolf, Hans, “Das Hethitische Ritual des Papanikri Von Komana (KBo V 1:Bo 2001)”, *Boğazköi Studien 10*, Leipzig 1924, s. 1-99.

- Steitler, Charles W., *The Solar Deities of Bronze Age Anatolia Studies in Texts of the Early Hittite Kingdom*, Wiesbaden 2017.
- Straub, Rita, *Reinigungstituale aus Kizzuwatna Ein Beitrag zur Erforschung hethitischer Ritualtradition und Kulturgeschichte*, Berlin 2006.
- Sturtevant, Edgar H., *A Hittite Chrestomathy*, Philadelphia 1935.
- Tischler, Johann, *Hethitisches Etymologisches Glossar, Teil I a-k*, Innsbruck 1983.
- Trabazo, José Virgilio Garcia, *Textos Religiosos Hititas, Biblioteca de Ciencias Biblicas y Orientales 6*, Madrid 2002
- Ünal, Ahmet, *Hittitçe Çok Dilli El Sözlüğü, Vol.I A-M*, Hamburg 2007.
- Vigo, Matteo, "Textiles and Textile Tools in Hittite Ritual Praxis. An Overview", *Textiles in Ritual and Cultic Practices in the Ancient Near East from the Third to the First Millenium BC*, Eds. Salvatore Gaspa-Matteo Vigo, Münster 2019, s. 120, ss.. 109-133.
- Yiğit, Turgut, "Hittitçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.17, S.2, 2002, s. 79-84.
- Wegner, Ilse *Gestalt und Kult der Ištar-Šawuška in Kleinasien*, Hurritologische Studien III, Alter Orient und Alter Testament, Band 36, 1981.